

УДК 140.8

Рубський В. М.

Одеський національний морський університет

СПІВВІДНОШЕННЯ СВИТОГЛЯДІВ У ФІЛОСОФІЇ МОВИ

У статті представлено огляд та аналіз філософських шляхів співвідношення світоглядів. Виділяються аналітичний та аксіологічний принципи аналізу світогляду. Висвітлено особливості дискусії світоглядів у ключі логіки й епістемології. Відображено проблему мови як місця зустрічі двох світоглядів, що властиво для кожної дискусії, що торкається аксіом свідомості. Обґрунтовується важливість екзистенціального виміру цієї зустрічі. Досліджено розуміння важливості екзистенціального і мовного виміру проблеми світогляду особистості, що знаходить своє граничне значення на етапі кризи світоглядної ідентифікації, з чим пов'язаний перехід від метафізики до постметафізики в філософії, богослов'ї і культурі. Доведено, що наявність спільного філософського поля для зіставлення світоглядів є умовою конструктивних світоглядних дискусій і перешкодою ескалації відчуження між представниками різних світоглядів.

Ключові слова: світогляд, дискусія, аналітична філософія, філософія мови, релігія, логіка, аксіологія.

Рубский В.Н. Соотношение мировоззрений в философии языка. В статье представлено обзор и анализ философских путей соотношения мировоззрений. Выделяются аналитический и аксиологический принципы анализа мировоззрения. Освещены особенности дискуссии мировоззрений в ключе логики и эпистемологии. Отражена проблема языка как места встречи двух мировоззрений, что свойственно для каждой дискуссии, затрагивающей аксиомы сознания. Обосновывается важность экзистенциального измерения этой встречи. Исследовано понимание важности экзистенциального и языкового измерения проблемы мировоззрения личности, что обретает своё предельное значение на этапе кризиса мировоззренческой идентификации, с которым связан переход от метафизики к постметафизике в философии, богословии и культуре. Доказано, что наличие общего философского поля для сопоставления мировоззрений является условием конструктивных мировоззренческих дискуссий и преградой эскалации отчуждения между представителями различных мировоззрений.

Ключевые слова: мировоззрение, дискуссия, аналитическая философия, философия языка, религия, логика, аксиология.

Rubsky V. The correlation of worldviews in the philosophy of language. The article presents an overview and analysis of philosophical ways of correlation of worldviews. Analytical and axiological principles of worldview analysis are distinguished. The features of the discussion of worldviews in the key of logic and epistemology are highlighted. It is reflects the problem of language as a meeting place for two worldviews, which is characteristic of every

discussion affecting the axioms of consciousness. The importance of the existential dimension of this meeting is substantiated. The understanding of the importance of the existential and linguistic measurement of the problem of a person's worldview is researched, which acquires its ultimate importance at the stage of crisis of ideological identification, which is associated with the transition from metaphysics to post-metaphysics in philosophy, theology and culture. It is proved that the presence of a common philosophical field for comparing worldviews is a condition for constructive ideological discussions and an obstacle to the escalation of alienation between representatives of various worldviews.

Key words: *worldview, discussion, analytical philosophy, philosophy of language, religion, logic, axiology.*

Вступ. Проблема філософського аналізу різних світоглядів є актуальною з точки зору необхідності визначення оптимальних варіантів платформ діалогу в сучасному глобалізованому світі. В екзистенційному сенсі зіткнення світоглядів є зустріччю захисних пластів свідомості. Це найбільш очевидно проявляється в дискусії. Візьмемо світоглядну дискусію в якості зразка зіткнення систем мислення з їх експліцитними й імпліцитними аксіомами. Зіставлення світоглядів у режимі дискусії найбільш виразно виявляє розходження в розумінні генеральних термінів, еквівокальних суджень, відмінність і схожість фундаментальних відсилань того чи іншого світогляду. Наведемо як приклад найбільшої наочності такого роду дискусій філософське протистояння атеїзму і теїзму, де кожна зі сторін представляє свою думку, що в корені виключає протилежне. Таке історичне і філософське протиставлення виходить з ідеї зіткнення цілісних світоглядних систем. Проте в аналізі кожного світогляду, як побачимо у цій статті, виявляється лише конгломерат аксіом, одна з яких, поряд з іншими фундаментальними основами свідомості, є аксіомою про когерентності світогляду. Якщо сприймати її як одну зі світоглядних аксіом, нарівні з іншими, то вимога до когерентності не підкорятиме собі всю структуру світогляду.

Метою цієї статті є дослідження співвідношення різноманітних світоглядів у дискурсі філософії мови.

Стан дослідження проблематики. До розробки проблем світогляду в публікаціях останніх років зверталися філософи цілком різних напрямків: А.Е.Зімбулі «Бажання як модус морального світовідношення» [5], Д.В.Попов «Цілісність світовідношення: взаємопокладання раціонального та ірраціонального» [16], М.М.Прохоров «Цінності й смисли моделі взаємин людини і світобудови» [17], С.А.Левицький «Свобода і відповідальність: основи органічного світогляду» [10], І.А.Беляєв «Інтенціональність цілісного світовідношення» [3] та ін.

Основна частина. У цьому дослідницькому дискурсі найбільш широко вживаються два основних принципи аналізу: аналітичний і аксіологічний. Вони корелятивно пов'язані з різними рівнями архітектоники свідомості. Поділ цих принципів аналізу можна позначити як: 1) горизонтальне дроблення понять, де полярними точками будуть а) визначеність терміна, б) його безсенсовість. І 2) вертикальне поглиблення понять, де полярними точками будуть а) зрозумілий об'єкт і б) необ'єктивований суб'єкт. Аналітичний метод у філософії має справу з зовнішнім колом доказової бази і самої

доказовості світогляду, а аксіологічний метод прагне подолати обмеженість експлікованої і формалізованої мови, і зійти до аксіом як формально необґрунтованих, а іноді й до не цілком прояснених цінностей свідомості.

У циклі лекцій «Що таке філософія» [13] Хосе Ортега-і-Гассет, розглядаючи поняття «життя» (лекція XI) та «інтуїція» (лекція VI) в рамках екзистенціального напрямку філософії, приділяє багато уваги формуванню та значенню світоглядних аксіом у свідомості людини. Він зазначає, що будь-яке наше уявлення, навіть математичний континуум, пов'язане з інтуїцією: «Інтуїція континууму, того, що ми називаємо “безкінечним” і мислимо як “безкінечне”, що не зводиться до поняття, до *logos* або *ratio*. Тобто континуум ірраціональний, трансконцептуальний або металогічний» [13, с. 347]. Однак, підійшовши до цієї межі, автор не став проводити аналіз зіткнень двох індивідуумів, що мають протилежні інтуїції.

До питання про підстави світоглядних суджень найближче підходить аналітична школа філософії. Полемічні праці філософів цього напрямку будуються за принципом горизонтального дроблення понять, деталізації і розширення їх вихідного сенсу. Йдучи таким шляхом, філософсько-аналітичний метод проводить доказ неправомірності побудови того чи іншого судження. Але мова завжди йде тільки про поняття, судження і їхнє валентне вживання.

Класичним прикладом аналітичного принципу може слугувати праця Рудольфа Карнапа «Подолання метафізики логічним аналізом мови» [9]. Якщо припустити, що «зміст речення міститься в методі його верифікації» [9, с. 15], тобто «пропозиція, якщо вона загалом про що-небудь говорить, веде мову лише про емпіричні факти», то й «осмислених метафізичних пропозицій загалом не може бути». Якщо ж ми припустимо, що смисли виразів перевершують самі вирази і їхні форми, то строго аналітичний метод, що радикально елімінує безглузді, з точки зору логічного синтаксису, пропозиції, не дасть нам зрозуміти людину, яка їх висловлює. Адже, користуючись термінологією Р.Карнапа, «вираження почуття життя» [9, с. 17], як «неправильно» б вони не були складені, апелюють до реальності його досвіду.

Інший результат, у межах аналітичного підходу демонструє філософ і богослов Альвін Плантінга в своїй роботі «Бог, свобода і зло» [83]. У його аналізі заперечення Бога, в ході аргументування філософських позицій атеїзму проти теїзму, приходять до атеології, тобто заперечення теологічних конструкцій. Але це не стосується Бога і Його існування. Він послідовно доводить, що первинна теза знаменитої апорії «Бог всемогутній. Бог абсолютно добрий. Зло існує» [15, с. 13] доводить, що «ці речі для нас неможливі. Але не логічно неможливі» [15, с. 16]. Кожне відсилання може мати кілька логічних значень, які, в свою чергу, також мають власну варіацію смислів. У результаті, філософ доводить неправдивість первинного силізму і принципову вирішуваність логічного завдання співіснування доброго Бога і світового зла. Він робить висновок: «жоден з аргументів атеології не має шансів на успіх» [15, с. 71].

Інші дослідження відомих філософів також, будучи єдиними в методах аналітичної філософії, виявлялися полярними у висновках. Наприклад, відома книга Р. Суїнберна «Існування Бога» (рос. пер. 2014 року) [19] і резонансна стаття Шона Грейвза (Shawn Graves) «God and Moral Perfection» (2014 року) [22]. У всіх таких працях, яких би

поглядів не дотримувалися автори, мова йде про аналіз правильності побудови мовлення відповідно до логіки і синтаксису. Питання ж вибору світогляду не в тому, як правильніше говорити або навіть будувати свою думку, а – як краще жити, тобто переживати феномен буття і мислення як такого.

Як свідчить огляд філософських джерел, форма доказовості аналітичної філософії, як методологічно обмежена сферою формальної експлікації, для виявлення основ світогляду, за необхідності, поступається аксіологічному методу аналізу, в завдання якого входить спроба зійти до ціннісних основ тих теоретичних побудов, які залучаються для вираження того чи іншого світогляду.

Пограничним прикладом аксіологічного аналізу є монографія В.В.Петрова «Максим Сповідник: онтологія і метод у візантійській філософії VII ст.» [14]. Автор докладно аналізує такі поняття: «логос», «гносис», «існування», «досвід», «відчуття» як маркери екзистенціального переживання у Візантії VII століття, а не просто формальні неоплатонічні терміни. Автор також звертає увагу на особливості дієрези в методі діалектики Максима Сповідника як філософського поділу з метою знайти не стільки ступені його родових і видових поділів, скільки онтологічну основу понять. У той час як у Платона (наприклад, у діалогах «Софіст» і «Політик») або Порфирія («Древо») цей поділ горизонтальний, тобто представляє собою тільки рід класифікації. У полемічних працях Максима Сповідника («Диспут із Пірром», «Лист до сіцилійців» та ін.) [12] інтенсивно застосовувався цей конструктивний метод аналізу чужого світогляду. У стратегії дослідження було б найбільш конструктивним використовувати цей метод для допущення відсилання про імпліцитність основних категорій світогляду в якості вихідного постулату.

Важливе коло джерел із проблеми співвідношення світоглядів – праці з логіки, передусім А.І.Уймова [21] і Л.Н.Сумарокової [20]. Вони впритул підходять до обговорення світоглядних підстав у судженнях і дебатах. Л.Н.Сумарокова також розглядає питання про співвідношення логіки й істини, логіки та аксіоматики.

Додатковими джерелами можуть бути підручники, де сформульовані логічні підходи, закони, принципи дискусій як таких. Скажімо, підручник «Логіка» А.А.Івіна майже повністю присвячений логічним аспектам зіставлення поглядів. Тут детально розглянуто проблему розуміння чужого висловлювання і обґрунтування свого. Однак ця праця, як і всі аналогічні книги та посібники з логіки, торкаючись дискусії, розглядають тільки її вербальну частину, предметом зіставлення в якій є тільки доказова частина аргументації. «Саме обґрунтування має обмежену придатність, – підкреслює автор, – будучи перш за все процедурою науки і пов'язаної з нею техніки, яка не допускає автоматичного перенесення зразків обґрунтування, що склалися в одних областях (і передусім у науці) на будь-які інші області» [7, с. 201].

Цій же проблемі присвячена й інша книга Олександра Архиповича Івіна: «Мистецтво правильно мислити», де він, торкаючись зіткнення світоглядів, пише: «Експерименти, які проводили психологи з метою зіставлення мислення людей різних культур, наочно показують, що найчастіше причина труднощів у тому, що схема міркування, його форма не виділяється в чистому вигляді. Для вирішення питання про правильність міркування замість цього залучаються якісь змістові міркування, що не

стосуються справи. Зазвичай вони пов'язані з конкретною ситуацією, описуваною в міркуванні» [6, с. 38].

Філософський збірник «Аналітична філософія» під редакцією М.В.Лебедева торкається всіх нюансів дискусії в ключі логіки, епістемології і феноменології. В останній главі В.А.Ладов, підводячи підсумок, робить відсилання до філософії свідомості як останньої перспективи вирішення питання розуміння людини як такої і глибинних інтенцій у висловлюваннях один одного: «П. Грайс одним із перших в англomовному світі заговорив про відмінність між “meaning” як стаціонарним лінгвістичним значенням і “meaning” як тим, що мається на увазі (значенням для мовця), вводячи в аналітичну філософію теми свідомості й інтенціональності. Грунтуючись на цих поглядах і розробляючи теорії інтенціональності й мовних актів, один із найбільш авторитетних у сучасній аналітичній традиції філософ – Д. Серль відкрито стверджує позицію, відповідно до якої філософія мови представляє тільки зовнішній рівень більш фундаментальної дисципліни – філософії свідомості» [2, с. 698].

Проблема мови, яку окреслив В.А.Ладов, у взаємсприйнятті світоглядів залишається найважливішим фактором розуміння іншого світогляду, як, втім, і власного. Від лінгвістичних досліджень Ф. де Сосюра і філософів Віденського гуртка до робіт пізніших філософів ХХ століття (Л.Вітгенштейн, Дж.Остін, М.Бахтін, Г.П.Грайс, Д.Серль, Ю.Крістева й ін.) пророблена величезна філософська робота, що представляє мовне поле не просто палітрою смислів, а й простором мислення про себе і буття в цілому.

Світоглядна дискусія є обговоренням базових положень того чи іншого світогляду. Наприклад, у міжрелігійній дискусії християнського і мусульманського світоглядів, в цілому атеїстичного або теїстичного, в сфері філософії – раціоналістичного і ірраціонального тощо. Центром обговорення таких дискусій є самі основи світогляду, а не похідні наслідки будь-яких філософських відсилань. Хоча самі учасники помилково можуть представляти наслідки в якості основ. Скажімо, такі виміри проблеми: віра в Бога – від нестачі логіки, іудаїзм – від погано пізнаного Танаха і т.п. Іноді ці підходи дзеркально відображають упередження сторін. Наприклад, постулювання буття Бога може сприйматися як світоглядне боягузтво (А.Камю, П.Сартр), тією ж легкодухістю може пояснюватися і постулат про Його відсутність (Б.Паскаль, С.К'єркегор). Іслам, іудаїзм і християнство можуть однаково виводити генезис світогляду опонентів із помилок у читанні Писання. Саме ця обставина вказує на вторинність апеляції до Писання як основи, книжність апеляції до науки, логіки і т.п. Разом із втратою сутності розбіжностей, дискусія втрачає свою цінність. Адже, якщо підстави наших суджень приховані від нас, то ми не можемо виносити суджень [8, с. 29]. Невивідність основ аксіологічних розбіжностей дозволяє нам поставити питання про основи дискусій, класифікованих як світоглядні.

У побутових, політичних, юридичних, наукових й інших типах дискусії сторони мають можливість примусити опонента до згоди, оскільки «правила гри» та їх дотримання забезпечені загальними парадигмальними установками. Але коли в центрі обговорення виявляються самі ці установки, то, як показує досвід, суб'єкти різних світоглядів не знаходять інструментів переконання, зважаючи на відсутність загального

доказового поля. Випадки консенсусу надзвичайно рідкісні й партикулярні. Ще важливіше те, що навіть для цільової аудиторії таких дискусій вони не є переконливими.

В ідентифікації світоглядних систем стає особливо важливою, загальна для всіх типів аналізу, – проблема мови. Як підкреслює Леслі Стівенсон в своєму досвіді компаративістської філософії [18, с. 26], якщо в дискусії відповідь опонентові звучить у термінах його світогляду, то це означає непряме визнання аксіом його теорії. Тут ми можемо фіксувати певний мовний тупик. З одного боку, неможливо в спростуванні спиратися на аксіоми, які й спростовуються. З іншого боку, якщо відповідати в термінах своєї теорії, то це не буде переконливо, і побічно свідчитиме про термінологічну закритість своєї позиції, її нездатності до діалогу.

Показова в ключі проблеми мови дискусія Ернста Юнгера і Мартина Хайдеггера про нігілізм. Хайдеггер зауважує, що Юнгер заперечує нігілізму все ще на мові нігілізму, що і веде до його множення, тоді як, на думку Хайдеггера, «сутність нігілізму в жодному разі не є нігілістичною» [4], і для того, щоб його подолати, потрібен глибинний аналіз ненігілістичного ядра нігілізму. Саме філософська мова, якою користується Юнгер, це – «бар'єр, який перешкоджає перетину лінії, тобто подолання нігілізму» [4]. Цей приклад далеко не поодинокий. П'єр Адо, розмірковуючи про негативну теологію, описує межу мови так: «Мова не може висловити ні те, що її робить мовою, ні те, що робить так, щоб Усе було Всім» [1, с. 223].

Інший мовний експерт – Людвіг Вітгенштейн в «Логіко-філософському трактаті» підходить до межв артикульованого: «Те, що виражається в мові, ми не можемо висловити мовою» (4.121). Втім, як зауважує філософ, «є, звісно, щось невимовне. Воно показує себе; це – містичне» (6.522). Але «містичне» вже, як правило, зараховують до певного типу поглядів, і готові його оскаржувати.

Проблема мови як місця зустрічі двох світоглядів типова для кожної дискусії, яка зачіпає аксіоми свідомості. Адже «на який би тсокровенний досвід ми не розраховували в філософії, – резюмує думку Вітгенштейна І.Ф.Михайлов, – у нашому розпорядженні немає засобів, щоб зрозуміти його; оскільки зрозуміти досвід значить зрозуміти мову, на якій він (може бути) виражений, а для такого досвіду не існує можливої мови ... За цих обставин важко говорити навіть про досвід “чогось”, оскільки це “щось” є, як каже Вітгенштейн, граматичним “пост” для емпіричного значення» [11].

Висновки. Розуміння важливості екзистенціального і мовного вимірів проблеми світогляду особистості знаходить своє граничне значення на етапі кризи світоглядної ідентифікації, з якою пов'язаний перехід від метафізики до постметафізики в філософії, богослов'ї і культурі. Тут проходить відмінність між аксіоматичною і логіко-теоретичною частинами світогляду. При зіткненні світоглядів історично результат діалогу визначався тим, в чіємому понятійному полі і чийї аксіоматиці відбувався діалог. Це актуалізує питання про наявність філософського поля для зіставлення світоглядів. Якщо конструктивні світоглядні дискусії неможливі, то найближче майбутнє людства – це ескалація відчуження між представниками різних світоглядів. Від уміння знайти конструктивний підхід для аналізу різниці світоглядів може залежати мир і безпека в регіонах зіткнення культур і цивілізацій, що вже почалося як зіткнення рівних.

Література:

1. *Адо П.* Духовные упражнения и античная философия / Пер. с франц. В.А. Воробьёва / П.Адо. – СПб. : Степной ветер; Коло, 2005. – 448 с.
2. Аналитическая философия / Под ред. Лебедева М.В., Черняка А.З. – М. : РУДН, 2004. – 740 с.
3. *Беляев И. А.* Интенциональность целостного мироотношения / И.А.Беляев // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2007. – № 1. – С. 29–35.
4. *Бенуа А.* Юнгер, Хайдеггер и нигилизм / А.Бенуа [Электронный ресурс] Режим доступа : <http://www.nb-info.ru/revolt/juenger111011.htm>
5. *Зимбули А. Е.* Желание как модус нравственного мироотношения / А.Е.Зимбули // Философия желания: Сборник статей. – СПб. : Изд-во С.-Пб. гос. ун-та, 2005. – С. 147–152.
6. *Ивин А. А.* Искусство правильно мыслить / А.А.Ивин. – М. : Просвещение, 1986. – 224 с.
7. *Ивин А. А.* Логика. Учебник для гуманитарных факультетов / А.А.Ивин. – М. : Фаир-Пресс, 2002. – 239 с.
8. *Кант И.* Критика способности суждения / И.Кант. – М. : Наука, 2006. – 512 с.
9. *Карнап Р.* Преодоление метафизики логическим анализом языка / Пер. А.В. Кезина / Р.Карнап // Вестник МГУ. – 1993. – № 6. – С. 11–26.
10. *Левицкий С. А.* Свобода и ответственность: основы органического мировоззрения / С.А.Левицкий. – М. : Посев, 2003. – С. 26–264.
11. *Михайлов А. В.* Вместо введения / А.В.Михайлов // Хайдеггер М. Статьи и работы разных лет / Сост., автор вступ., заключ. и коммент. А.В. Михайлов. – М. : Академический Проект, 2008. – 527 с.
12. *Орлов И. А.* Труды Максима Исповедника / И.А.Орлов. – Краснодар : Текст, 2010. – 208 с.
13. *Ортега-и-Гассет Х.* Что такое философия / Пер. с исп. Б. Пардо-Айусо и О.В. Никифорова / Х. Ортега-и-Гассет. – М. : Наука, 1991. – 411 с.
14. *Петров В. В.* Максим Исповедник: онтология и метод в византийской философии VII в. / В.В.Петров. – М. : ИФ РАН, 2007. – 200 с.
15. *Плантинга А.* Бог, свобода и зло / Пер. с англ. В. В. Целищева / А.Плантинга. – Новосибирск : Наука, 1993. – 108 с.
16. *Попов Д. В.* Целостность мироотношения: взаимоотношение рационального и иррационального: Автореф. дис ... канд. филос. Наук / Д.В.Попов. – Омск, 2000. – 20 с.
17. *Прохоров М. М.* Ценности и смыслы модели взаимоотношения человека и мироздания / М.М.Прохоров // Ценности и смыслы. – 2010. – № 5 (8). – С. 94–108.
18. *Стивенсон Л.* Десять теорий о природе человека / Пер. В.В. Васильева / Л.Стивенсон. – М. : Слово, 2004. – 240 с.
19. *Суинберн Р.* Существование Бога / Р.Суинберн. – М. : ИФ РАН, 2014. – 464 с.
20. *Сумарокова Л. Н.* Юридическая логика: коммуникативная концепция / Сумарокова Л.Н. – Одесса : Феникс, 2015. – 204 с.
21. *Уёмов А.* Основы практической логики / А.Уёмов. – Одесса : ОГУ им. Мечникова, 1997. – 388 с.
22. *Graves Sh.* God and Moral Perfection / Sh. Graves // Oxford Studies in Philosophy of Religion. – Volume 5, – 2014. – P. 122–137.